

קידוש במקום סעודה

רס"ן הרב אליהו פרץ | רב יחידה 8200

א | מקור הדין וטעמו

מקור דין קידוש במקום סעודה מצוי בסוגיה בפסחים¹:

"אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת; אמר רב: ידי יין - לא יצאו, ידי קידוש - יצאו. ושמואל אמר אף ידי קידוש לא יצאו.

אלא לרב למה ליה לקדושי בביתיה? כדי להוציא בניו ובני ביתו. ושמואל למה לי לקדושי בני כנישתא? לאפוקי אורחים ידי חובתן, דאכלו ושתו וגנו בני כנישתא. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה. סבור מינה: הני מילי - מבית לבית, אבל ממקום למקום בחד ביתא - לא".

אם כן, נחלקו רב ושמואל האם ישנה חובה לקדש דווקא במקום בו מתכננים לאכול, או שמא ניתן לצאת ידי חובת קידוש גם במקום אחר, למשל בבית כנסת.

מהו הטעם לדברי שמואל ביחס לקידוש במקום הסעודה? הרשב"ם על אתר כתב: "כדפשרין טעמיה לקמיה אין קידוש אלא במקום סעודה, דכתיב: וקראת לשבת עונג - במקום שאתה קורא לשבת, שם תהא עונג, ומדרש הוא. אי נמי, סברא היא - מדאיקבע קידוש על היין שבשעת סעודה הוקבע, דחשיב".

אם כן, הרשב"ם מציג שני טעמים אפשריים לדין²:

א. מדרש - הרשב"ם לומד מפסוק כי הקידוש מהווה הכרזה על מקום הסעודה, ובה מקיימים עונג שבת. על פי טעם זה, המוקד באמירת קידוש במקום סעודה הוא דין

1. דפים צ"ט-ק'.

2. הערת העורך: הנוסח המקובל יותר באחרונים (ראה למשל ב"שיעורים לזכר אבא מארי" של הגרי"ד סולוביצ'יק; ובתשובת הרב פיינשטיין המצוטטת בהמשך מאמר זה) איננו "דין בחפצא" לעומת "דין בגברא", אלא דין בסעודה, דהיינו בין המהווה פתיח לסעודת השבת החשובה; או לחילופין דין בקידוש, שהקידוש הופך חשוב יותר כאשר הוא מתבצע בתחילת הסעודה. רוב הנפקא-מינות שיובאו לאורך המאמר מוסברות טוב יותר על פי ניסוח זה, ולא על פי ניסוחו של הכותב.

בגברא - מקום שבו יש לאדם עונג.

ב. סברה - לאחר שקבענו את קידוש היום על היין, יש לקיימו על יין חשוב - ויין חשוב הוא יין של סעודה שהוקבעה. על פי טעם זה, מוקד הדין הינו ביין - בחפצא. האם יש נפק"מ לטעמים השונים? בשורות הבאות ננסה להביא כמה נפקא מינות אפשריות.

ב | מהי סעודה?

נחלקו הגאונים והראשונים מה נחשב סעודה לעניין קידוש במקום סעודה. שיטת הריא"ז³:

"וכן אם היה רוצה לאכול מיני מגדים בבית אחד, ועוד היה רוצה לאכול עיקר סעודתו בבית אחר, מקדש במקום שאוכל אכילה ראשונה ואין צריך לקדש במקום הסעודה השנייה. לפי שכל סעודת שבת חשובה היא, ואפילו סעודת עראי - סעודת קבע היא נחשבת בשבת, ויצא בקידוש הראשון".

לדעת הריא"ז, בגלל חשיבותה של השבת, כל סעודה הנאכלת בה מקבלת גדר של סעודת קבע. לכן, גם אם אכל מיני מגדים שבכל השבוע אכילתם אינה נחשבת אכילת קבע - בשבת הדבר נחשב אכילת קבע. דעתו של הריא"ז עולה בקנה אחד עם הדרשה המובאת בדברי הרשב"ם כי במקום עונג שם תהא קריאה, מאחר שלדעתו בשבת גם אכילת עראי היא אכילת קבע, ויש בה גדר של עונג.

ברור כי לפי טעמו השני של הרשב"ם, שיש לקדש דווקא על היין שבתוך הסעודה משום שזהו יין חשוב - סעודת מיני מגדים אינה יכולה להעניק חשיבות ליין. שכן, גם אם נאמר שבשבת כל אכילה היא אכילה חשובה, הדברים אמורים רק כלפי הגברא שעבורו גם סעודת עראי בשבת הינה עונג ויש לה קביעות, אולם הסעודה עצמה ודאי נחשבת כסעודת עראי. את הדיוק הזה כי הסעודה נחשבת כעראית ורק כלפי האדם זה נחשב לקבע, ניתן לראות בבירור מדברי הריא"ז, שכתב: "לפי שכל סעודת שבת חשובה הוא ואפילו סעודת עראי סעודת קבע היא נחשבת בשבת".

שיטה הופכית לשיטת הריא"ז מובאת בדברי הגאונים⁴, הסוברים כי טעימה בעלמא אינה מוציאה את האדם ידי חובת סעודה:

"...והאי דאמור רבנן מאן דמקדש בעי מטעם מידי דילמא מיתעקרא שרגא, לחמא דוקא או אפילו פירי, הכין משמע דנהמא דוקא, דאמר שמואל (פסחים קא רע"א) אין קידוש אלא במקום סעודה, ואף רבא סבר אין קידוש אלא במקום סעודה, וכל סעודה לחמא הוא".

3. שלטי גיבורים פסחים שם, דף כ' באלפס.

4. תשובות רבי נטרונאי גאון, אורח חיים ע"ט.

לדעה זו, יש לקבוע סעודה על לחם דוקא, שכן רק אכילת לחם מוגדרת כסעודה. אמנם במקום אחר⁵ מובא בשם הגאונים כי גם שתית רביעית יין מועילה לקביעות סעודה:

"כתוב בהגהות מיימוניות פרק כ"ט בשם הר"מ דכוס מילה שהוא בשבת יתנו לתינוק עכ"ל, ולפי דברי הגאונים שכתב רבנו בסמוך אם שותה שיעור שחייב עליו ברכה אין צריך ליתנו לתינוק דשפיר דמי שישתנו המוהל עצמו".

אם, כן, לדעת הגאונים ניתן לקיים את הדרישה של קידוש במקום סעודה בשני אופנים:

א. במקום הסעודה ממש.

ב. על כמות יין שחייבים עליה ברכה אחרונה.

נראה כי הדברים משתלבים היטב עם נימוקו הכפול של הרשב"ם לדין זה. על פי טעמו הראשון של הרשב"ם, מטרת הקידוש במקום סעודה היא על מנת שהקידוש והקריאה יהיו במקום עונג, ודין זה הוא כמובן דין בסעודה עצמה, כפי האופן הראשון שמציעים הגאונים.

על פי טעמו השני של הרשב"ם, המוקד בדין קידוש במקום סעודה הוא בדין, ויש לקדש על יין חשוב. כפי שראינו, בכדי לקיים פונקציה זו יש לקדש על היין שבתוך הסעודה, או לחלופין ניתן לשתות גם כמות חשובה של יין, וכך הקידוש מתבצע על יין חשוב.

להלכה פוסק השולחן ערוך כדברי הגאונים, שגם כמות רצינית של יין נחשבת לקביעת מקום סעודה. בסופו של דבר כותב השולחן ערוך⁶ כי בכדי לצאת ידי חובת קידוש במקום סעודה, ניתן ללכת באחד משלושת המסלולים הבאים:

1. קידוש בפתח הסעודה ממש (האחרונים ציינו כי זהו המסלול המובחר ביותר).

2. אכילת מזונות לאחר הקידוש.

3. שתית רביעית יין. כאמור זוהי שיטת הגאונים, ובתוך שיטה זו נחלקו האחרונים האם יש לשתות כמות של שתי רביעיות (אחת לקידוש ואחת לסעודה) או שמא די ברביעית אחת. הלבוש, הט"ז והמשנה ברורה הכריעו כי יש לשתות שתי רביעיות, אולם בערוך השולחן פסק שדי ברביעית אחת.

4. בדיעבד בלבד, מעיר המשנה ברורה כי ניתן לסמוך על שיטת הריא"ז שגם אכילת פירות נחשבת סעודה. המשנה ברורה מעיר כי פתרון זה מועיל לקידוש הבוקר בלבד ולא לקידוש הערב, ועל כך - בסעיף הבא.

5. בית יוסף, אורח חיים רע"ג.

6. אורח חיים, רע"ג ה'.

ג | קידוש הערב

בתשובות הגאונים⁷ מופיעה השאלה הבאה:

"וששאלתם אם לא נזדמן לו לאכול בליל שבת או שאינו יכול לאכול, אם יקדש הלילה אף על פי שאין שם סעודה, או ימתין למחר בסעודה? מי אמרינן כיון דאין קידוש אלא במקום סעודה לא יקדש עד למחר. אלא כיון דכתוב וקראת לשבת עונג - במקום עונג שם תהיה קריאה. ולא נימא כיון דחייבים אנחנו לקדש את השבת בכניסתו, יקדש אף על פי שאין שם סעודה, אלא ודאי יקדש במקום סעודה וכך הלכה".

לדעת הגאונים, אם אין לאדם על מה לסעוד בערב, עליו לדחות את קידושו לבוקר. אולם, לכאורה הדברים תמוהים! לעיל ראינו כי הגאונים הם בעלי השיטה המיוחדת כי גם רביעית יין פוטרת את חיוב הקידוש במקום סעודה. ואם כן, מדוע אותו אדם שאין לו על מה לסעוד בערב שבת לא יקדש על היין וישתה את כל הרביעית, וכך יצא חובת קידוש במקום סעודה?!

נראה שהגאונים הבינו כי שתיית יין כמקום סעודה אפשרית דווקא בקידוש היום, ולא בקידוש הלילה. הקידוש הראשון בשבת הוא קידוש של קריאה, וקריאה צריכה להיות במקום עונג, דהיינו במקום סעודה של ממש. לכן, יהודי שיש לו יין בערב שבת בלבד יחכה לבוקר על מנת לקדש, וזאת מאחר שהקידוש הראשון - הקריאה - צריכה להיעשות במקום עונג.

ד | הגדרת מקום סעודה

מה נחשב מקום בנוגע לדין קידוש במקום סעודה? בראשונים⁸ מצינו מחלוקת בענין:

א. התוספות, הרא"ש והרמב"ם הבינו שכל עוד מקום הקידוש הוא בבית אחד ובמפלס אחד, נחשב הקידוש במקום סעודה.

ב. לעומתם, הר"ן סבר שכל עוד הקידוש לא נעשה בסמוך ממש למקום הסעודה הוא אינו נחשב במקום סעודה.

נראה כי גם מחלוקת זו תלויה בשאלה מהו המוקד בדין קידוש במקום סעודה. על פי הטעם הראשון של "וקראת לשבת עונג" - במקום קריאה תהא עונג, נראה כי לא ניתן להפריד בין מקום הסעודה הספציפי בו נעשתה הסעודה, לבין מקום הסעודה הנדרש מדין קידוש במקום סעודה. וכך מסביר הרב משה פינשטיין⁹:

"...אם הוא דין בסעודה שצריך לעשותה במקום שקידש, לכאורה אין מקום כלל

7. סימן ק"ה.

8. ראה את הסיכום בבית יוסף, שם.

9. שו"ת אגרות משה, אורח חיים ד' ס"ג.

להחשיב שאוכל במקום שקידוש דהרי על כל פנים - קידוש במקום אחר. בשלמא לעניין הקידוש שייך לומר דכיוון דהיה אפשרות לאכול במקום שקידוש ובכל המקומות שבבית ללא טירחא אינו חסרון בקידוש. שהצריכה התורה שיהיה במקום עונג. אבל כיוון שהוא הדין בסעודה, יש לדון על אכילתו באיזה מקום הוא, ולעניין האכילה הא ודאי הם שני מקומות, כמו דהוא שינוי מקום לדין ברכה בסמוך".

ואולם, על פי טעמו השני של הרשב"ם הרואה את דין קידוש במקום סעודה כדין ביין, ניתן היה להפריד בין השניים ולומר כי גם אם אכל בסמוך למקום הקידוש זה ייחשב כמקום סעודה. וכך מסביר הרב פיינשטיין בהמשך דבריו:

"... והנה הא דממקום למקום בחד ביתא, שסבור מינה דהוא כמקום סעודה, ורב ענן בר תחליפא העיד שהוא לא במקום סעודה, לכאורה תלוי במי נאמר דין קידוש במקום סעודה. דאם הוא דין בהקידוש שצריך לעשותו במקום סעודה, יש מקום לומר שגם הרבה מקומות כשכולן הם בבית אחד נחשבו כולן במקום הסעודה, משום דכיוון ששני המקומות הם בבית זה ואפשר לפניו לעשות הסעודה בכל מקום בבית זה שירצה, יש להחשיב דעשיית הקידוש אף שהיה בהאיגרא ולבסוף אכלו בבית וכן מחדר לחדר שהוא כעשה המקום הסעודה דאפשרות האכילה בכל המקומות הוא כמקום אכילה לגבי הקידוש שלא יהיה חסרון בהקידוש".

על פי דרך זו, מבאר הרב משה פיינשטיין את מחלוקת הראשונים שהבאנו בתחילת פרק זה:

- א. לדעת התוספות וסיעתם, ניתן להרחיק בין מקום הקידוש למקום הסעודה, וזאת מאחר שדין קידוש במקום סעודה הוא דין ביין. כלל בדינו שלעניין קביעת ברכה אחרונה אם היה בדעתו להחליף מקום בשעת ברכה ראשונה למקום אחר, ניתן לברך ברכה אחרונה במקום החדש. כך בקידוש במקום סעודה, מאחר שחכמים אמרו שבשעת הקידוש דעתו על כל פינות הבית, יכול הוא לקדש במקום אחד ולסעוד במקום אחר, למרות שהיין בפועל יקבל את חשיבותו במקום החדש.
- ב. אולם לדעת הר"ן קידוש במקום סעודה הוא דין בסעודה, ולגבי קביעות סעודה לא מצינו שניתן לפצל בין מקום הברכה הראשונה למקום הברכה האחרונה. להלכה, כתב השולחן ערוך¹⁰:

"ובבית אחד - מפנה לפינה חשוב אחד, שאם קידוש לאכול בפינה זו ונמלך לאכול בפינה אחרת, אפילו הוא טרקלין גדול, אין צריך לחזור ולקדש.
הגה: ומבית לסוכה חשוב מפנה לפינה.

ויש אומרים שכל שרואה מקומו, אפילו מבית לחצר, אין צריך לחזור ולקדש.
ויש אומרים שאם קידוש במקום אחד על דעת לאכול במקום אחר, שפיר דמי, והוא

10. שם, סעיף א'.

שיהיו שני המקומות בבית אחד, כגון מחדר לחדר או מאיגרא לארעא".

- אם כן, להלכה נפסק שכאשר מדובר בבית אחד, ניתן להחליף בחופשיות בין מקום הסעודה למקום הקידוש כל עוד מדובר במפלס אחד. כאשר יש לנתק בין מקום הקידוש למקום סעודה, ניתן להחשיב את המקום כמקום סעודה באחת משתי חלופות:
- א. אם יש קשר עין בין מקום הקידוש למקום הסעודה.
- ב. אם מדובר בבית אחד גם בהעדר קשר עין, אם בעת הקידוש דעתו היתה לעבור מקום סעודה – הקידוש נחשב כמקום סעודה.